ҺУСЕЈН ҺУСЕЈНЗАДӘ

Онлар көрүшдүләр

ПОЕМАДАН ФӘСИЛЛӘР

Дөз буна тәрҹүмәчи

Дәфтәрхана!..
Миз үстдә
кағызлар галаг-галаг.
Дөшәмәси халылы,
исти,
ишыглы отаг.
Императорун шәкли
баш тәрәфдән асылмыш,
бахыр чүт башлы гартал
ағзыны ајырараг.
Елә бил дағы, дашы
удачаг бирчә анда,
әрзи парчалајачаг
галдырыб чајнағында.
Дөшәмәси халылы,
кениш,
ишыглы отаг.
Мүтәрчимләр әјләшиб
папирос дамағында.
Бири лүғәтә бахыр
О бири ејнәјини
силиб, тәзәдән тахыр.
Говлуг долу,
иш ағыр;
Дағын ағырлығындан
сөзә мүгабил бир сөз
тапыб јеринә гојмаг
бә'зән даһа ағырдыр.
Отағын бир күнчүндә
Мәшғулдур өз ишилә
јенә Мирзә Фәтәли.
Низамлы, сәлигәли...
Нечә гәлбә јол ачыб
аз бир заман ичиндә
Далғаларла чарпышыр
өмрүн бөјүк јелкәни
чошгун үммаи ичиндә.
Солда лүғәт китабы,
сағда тәрҹүмә үчүн
чәркә-чәркә јығылмыш
мәктублар,
әризәләр,
фәрманлар, көстәришләр,
гејдләр, нәләр,
нәләр!..
Һәр күн нечә шикајәт,
нечә сөз,
нечә хәбәр.
Кағыза нәзәр салыр:
көзүнүн габағында
дајанан инсан олур.
Бири кефли, дамаглы;
биринин өмрү боју
нәсиби һичран олур
Кағыза нәзәр салыр...
Кәзир кәнди, шәһәри
фикри, хәјалы онун.
Ачлыг,
сојуг,
чәһаләт,
јалан,
бөһтан,
хәјанәт...
Нечә башдан ашмасын
дәрди, мәлалы онун.
Кәлмәләр чан јанғысы,
Көз јашыјла долудур.
Мәктублар, әризәләр...
Тәрчүмәчи дөз буна
Һүнәрин варса әкәр!

Јүкүн гурғушун јүкү,
Ағлајан чох, күлән аз...
Дуз дашы тәк чүмләләр....
Тәрчүмәчи дөз буна
Һүнәрин варса әкәр!

Нечә бағланан гапы,
Нечә гаралан очаг,
Нечә виран кәнд, шәһәр...
Тәрчүмәчи дөз буна
Һүнәрин варса әкәр!

Ачда аман галмајыб,
Тохун да иманы јох.
Бош вә'дләр, јалан сөзләр...
Тәрчүмәчи дөз буна
Һүнәрин варса әкәр!

Јазыр, позур Сәбуһи
Гулаглары сәсдәдир.
Сонаны сар апарыр,
Гызыл гуш гәфәсдәдир.
Тутулмуш гаш-габағы
Галаг-галаг јығылан
Кағызларын ичиндән
Сејр етдикчә узағы,
Сејр етдикчә ананын
Синәсиндәки дағы.

Сүд истәјән көрпәни
— Чөрәк!—дејән ушағы.
Сулу, торпаг дахмада
Вахтсыз сөнән очағы
Даш гапылы зинданда
Евә, ешијә һәсрәт,
Чаја, мешәјә һәсрәт
Мин күнаһсыз дустағы.
Һәр шеј она дәрд олур,
Көјләр кими тутулур
Кағызларын ичиндән
Сејр етдикчә јахыны,
Сејр етдикчә узағы.
Көз јашыјла јазылмыш
Мәктублар, әризәләр.
Дөз буна тәрчүмәчи
Давамын варса әкәр!

Гапы ачылыр бу дәм
—Кимдир Мирзә Фәтәли?
—Атачан, бујур, мәнәм,
Гоча кечир ирәли.
Чуханын јан чибиндән
Чыхыр чубуг гәлјаны.
Көз чухурда, сач дүмағ,
Гачмыш додағын ганы.
Чарыхда һал галмајыб,
Көһнәлмиш дәри папаг.
Көјнәкдә нечә ләкә.
Шалварда нечә јамаг.
Ајағы әсә-әсә
Гоча кечир ирәли.
Һөрмәтлә јер көстәрир
Она Мирзә Фәтәли.
—Инди даныш атачан
—Нә дејим мән бахты кәм?
Ај оғул, Борчалыдан
Сәни дејиб кәлмишәм.
Јох кимсәјә күманым...
Стәканы долдуруб
Мирзә Фәтәли бу ан:
—Гәм јемә, кечиб кедәр,
Азча су ич атачан.
Гоча кәндли сыхылыр,
Ичсинми, ичмәсинми?
Белә һөрмәт көрмәјиб
Бурда бу вахта кими.
Башлајыр сөһбәтинә.
—Оғул, һалым јамандыр,
Гапым бағланыб јенә.
—Даныш.
—Нечә данышым?
Вар-јох бирчә балам вар,
Онун да голларыны
Көзүмүн габағында
Чатыб дама салдылар.
—Нә вахт, нә үчүн, нијә?
—Бундан нечә күн габаг
Елә бил ки, гәфләтән
Үстүмә учду бир дағ.
Дахманын габағында
Үч-дөрд ағач әкмишик.
Нә замандан онларын
Зәһмәтини чәкмишик.
Мејвәләри јохса да
Јајда көлкәләри вар.
О сәһәр сусузлугдан
Көрдүк саралыб онлар.
Орта архдан азачыг
Оғлум су буран заман
Һарданса бәј, гуш кими
Сычрајыб енди атдан,
Гышгырды:—Көпәк оғлу....
Оғлум деди: —сөјмә бәј!...

Бәј дә онун үстүнә
Јенидән һирсләнәрәк
Өлү-дири гојмады;
Нә ағрыдым башыны,
Гоча вахты көзүмүн
Ахытдылар јашыны.
Әлим чатмыр бир јана,
Әлач начальникәдир.
Она бир әризә јаз,
Јаз ки, дүнја ишидир
Һеч гул хатасыз олмаз.
Чавандыр,
Бејни гандыр...
Дөјәр дә, сөјәр дә бәј.
Рәијјәт дөзсүн кәрәк.
Јаз оғул, өз әлинлә
Јаз бу шикајәтими,
Јаз дәрдләрими бир-бир...
...Дејирләр сән јазан шеј
Дашдан, дәмирдән кечир.
Гоча сусур, бир анлыг
Сәбуһи фикирләшир:
«...Дејирләр сән јазан шеј
Дашдан, дәмирдән кечир.
Чавандыр,
бејни гандыр.
Дөјәр дә, сөјәр дә бәј.
Рәијјәт дөзсүн кәрәк.
Рәијјәт дәрд, гәм чәкәр.
Дөз, Сәбуһи, дөз буна,
Давамын варса әкәр!».

ИНСАН ИНСАН АХТАРЫР

Бестужев Марлински—
Бөјүк рус торпағынын
иҝид, гәһрәман оғлу.
Гәлби севинчлә долу,
гәлби гәзәблә долу;
Һәр өмрүн өз тарихи,
өз галын китабы вар.
Үмиди,
тәсәллиси,
ешги,
изтирабы вар.
Учабој,
енликүрәк.
Кәзинир отағында.
Чалламыш сачларында
һәрдән әл кәздирәрәк.
Биринчи дән башына
Сенат мејданчасында
О ганлы күндә дүшдү.
Икинчи дән
әмәлләр гәбристаны
зүлмәт сүркүндә дүшдү.
Јенә тәрки-вәтәндир,
Јенә дә ираг дүшүб.
Доғма ели, обаны
һәр кәсдән артыг севән,
өз исти очағындан

ајрылыб,
узаг дүшүб.
Дили нечә сөјләсин,
Бу зүлмү кимә десин;
Узаглар јахын олуб.
Јахынлар узаг дүшүб.
Оғру—һаг, доғру—наһаг.
Одур вахтындан габаг
Күл үзә сары ләкә,
Гара сача ағ дүшүб.
Кәзинир арам-арам,
Мә'налы бахышларын
һәрарәти сөнмәјиб.
Әһдиндән,
илгарындан,
инадындан дөнмәјиб.
Алов сачыр нәфәси
Гаранлығын үстүнә
јеријән сәһәр кими.
Һәјәчан ичиндәдир
Сәнкәрдә һүчум әмри
көзләјән әскәр кими.
Гулаглары сәсдәдир,
Кирпикләр кечә-күндүз
говушмадан ахтарыр.
Доланыб көјү, јери
исинмәкдән өтәри
инсан од, очаг дејил
јалныз инсан ахтарыр
Севинчә шәрик олуб,
Кәдәри бөлмәк үчүн.
Бир сусуб, бир ағлајыб,
бир дејиб, күлмәк үчүн
Чаны јанан ахтарыр.
Һәр ағрыны, ачыны
Унудуб силмәк үчүн.
Мин дүшмәнлә јериндә
Үз-үзә кәлмәк үчүн,
Дальнда бирчә нәфәр
Бәрк дајанан ахтарыр.
Фыртыналарда белә,
Боранда, гарда белә
Исинмәкдән өтәри
Јалныз инсан ахтарыр.
Инсан од, очаг дејил,
Бестужев Марлински
Русијанын мүбариз,
севимли сәнәткары,
Азәрбајчан елинин,
онун доғма дилинин
досту, пәрәстишкары
Пәнчәрәнин өнүндә
дајанараг Гүдсини.
Сәбуһини көзләјир.
Бахыб чиб саатына
—инди кәләрләр! —дејир.
Долашыг күчәләрлә
бајагдан ики нәфәр
галхыр үзү јухары;
Күләк һарај гопарыр
титрәдиб будаглары.
Гапылар,
пәнчәрәләр
бағландыгча елә бил
Сәсдән, күјдән гапаныр
шәһәрин гулаглары.
Тифлис!...
бәзәкли Тифлис,
Јајда од кими гызан,
Пајыз јахынлашанда
дағларынын синәси
чәнли, чисәкли
Тифлис!..
Күләк һарај гопарыр.
Артыг бәллидир демәк
Сәбуһинин голундан
јапышыб Бакыханов
ону кимин јанына,
Ону һара апарыр?!..
Инсан инсан ахтарыр!..

ДОСТЛАР

Чыг-чыг... Саат вурур, совушур анлар...
Пәнчәрә өнүндә ики шам јаныр.
Стол архасында отурмуш онлар,
Чај буза дөнсә дә сөһбәт узаныр.
Гајдадыр, сөз-сөзү кәтирәр јада,
Ачылар ортада мин бағлы дастан.
Унудуб һәр шеји бәзән дүнјада
Данышмаг, данышмаг истәјир инсан.
Бестужев:
Гафгаз! Көзәл дијар, севимли дијар!
Бурда көзәллик дә, иҝидлик дә вар.
Бакыханов:
Дост кими бу јерә ајаг басан кәс,
Өзүнү һеч заман тәк-тәнһа көрмәз.
Бестужев:
Дујдум әзәл күндән бу һәгигәти;
Ешги, мәһәббәти, сәмимијјәти.
Јолум һансы јана дүшсә дә инан
Дәрбәндли достларым чыхмаз јадымдан.
Синәмдә нә гәдәр хатирәләр вар.
Мәни—Искәндәрбәј! — чағырырдылар.
Адамлар күләрүз, чәсур, меһрибан...
Бакыханов:
Һөрмәти һөрмәтлә газаныр инсан.
Еләдир Фәтәли?
Ахундов:
Еләдир ки, вар.
Јахшылыг әбәди галыр јадикар!
Бестужев:
Дәрја камаллыдыр сизин бу елләр.
Дузлуләтифәләр, ширин мәсәлләр...
Һәр аталар сөзү бир чанлы мәктәб,
Еһтијат, еһтирам, нәзакәт, әдәб.
Бунлары дәрк едиб дүшүндүкчә сән
Елә бил јүз иллик бир јол кечирсән.
Бакыханов:
Гәдимдир тарихи Азәрбајчанын,
Дујмуш ағрысыны дөврүн, заманын.
Бағрыны дешдикчә аһлар, аманлар
Јазылмыш әлилә гәмли дастанлар.
Гәрибин наләси дилләрә дүшдү,
Кәрәм кечә-күндүз чөлләрә дүшдү.
Батды гәм колүндә, һичран селиндә,
Ағлады дәрдини сазын телиндә.
Лакин зүлм әлиндән кәлдикчә чана
Гочаглар ат чапыб чыхды мејдана.
Халг билиб гәдрини өз мәрд оғлунун
Јајды шөһрәтини гоч Короғлунун.
Һәр зәрби-мәсәлин өз тарихи вар.
Бестужев:

Јерсиз сөз демәјиб бизим бабалар.
Вурғунам, гардашым, сизин дилә мән.
Өјрәнә билсәјдим ону дәриндән
Өзүмү бәхтәвәр санардым инан.

Бакыханов:

Көмәк лазымдырса варыг һәр заман.

Бестужев:

Доғрудан?

Бакыханов:

Бәс нечә?

Бестужев:

Лазымдыр бәли.

Бакыханов:

Мәнчә разы олар Мирзә Фәтәли.
Дили јахшы билир, чаван олса да.
Вахт кери дөнмәјир, вермәјин бада.

Ахундов:

Бу мәнә һәм һөрмәт, һәм е'тибардыр.

Бестужев:

Башымда мараглы бир мөвзу вардыр—
Молла Нур!—Дагларын мәғрур
пәләнки.
Бу да бәхш етдији онун түфәнки.

Бакыханов:

Түфәнк бағышламаг билсәниз нәдир?
Ән бөјүк достлуға бир ишарәдир!

Бестужев:

Дәрбәнддән кәләндә бир чәнли күндә
Чајын саһилиндә, дағын дөшүндә
Илк дәфә көрүшүб кәсдик дуз-чөрәк,
Ачдыг гәлбимизи көһнә достлар тәк.
Данышдыг о ки, вар дуруб үзбәүз.
Мән сүркүн, о гачаг, тутду сөзүмүз.
Сонра ат белинә галхды бир анда,
О гәдәр чәкмәдән итди думанда.
Ким билир, ким билир инди һардадыр?
Бәлкә дә гартал тәк гајалардадыр.
Инсан овладынын талејинә бах,
Јастығы даш олур, дөшәји торпаг.

Бакыханов:

Јағышда, јағмурда, чәндә, чисәкдә,
Ајазда, шахтада, гарда, күләкдә
Гөһумдан хәбәрсиз, гонагдан узаг,
Арвaддан аралы, ушагдан узаг,
Раһатлыг билмәдән, динчлик билмәдән,
Кечәләр көзүнә јуху кәлмәдән,
Өмр етмәк нечә дә әзаблы бир иш;
Башымыз һәјатда нәләр чәкмәмиш?!

Ахундов:

Бу зүлмүн әлиндән чоху гачагдыр.

Бестужев:

Бәли, чохлары да биздән узагдыр,
Дост вар ки, хәбәри гәбирдән кәлир.
Дост вар ки, сорағы Сибирдән кәлир.
Көзүмүн өнүндә чанланыр јенә
Сенат мејданчасы, о ганлы сәһнә...
Нева саһилинә сәпәләнди ган.
Асылды беш нәфәр дар ағачындан.

Ахундов:

Бәс нечә, гол чәкди белә һөкмә чар?

Бестужев

Чары јыхмаг иди о күнкү гәрар.

Ахундов:

Руслар рус чарыны?

Бестужев:

Буну јахшы бил,
Рус чары һеч заман рус халгы дејил.
Рус чары, рус халгы, ајры шејдир бу,
Башгадыр онларын фикри, арзусу;
Кимдир пушкинләри гүрбәтә атан?
Әли Рылејевин ганына батан?
Јалныз рус чарыдыр, бәли, рус чары.
Дујмаг чәтин дејил бу ојунлары.
Өтүб дәгигәләр галыр архада.
Одлу данышыглар совушур бир ан.
Унудуб һәр шеји бә'зән дүнјада
Данышмаг, данышмаг истәјир инсан.
Сирләрлә долудур бу бөјүк аләм,
Кизләнпач ојнајыр сәнлә елә бил.
Дејир өз-өзүнә Сәбуһи бу дәм:
«...Рус чары һеч заман рус халгы дејил.
Нәсилләр боғулур зүлмәт ичиндә,
Гара гыш үстүнү алыб баһарын.
Үрәкләр әријир мөһнәт ичиндә...»
Нә етмәк? Әлачы нәдир буларын?
Һәјат јолларында јүз јохуш, ениш.
Дәрин дәрјаларын сејринә варыр.
Үфүгләр һүдудсуз, үфүгләр кениш,
Гартал учмаг үчүн ганад ахтарыр.

ШӘРГ ПОЕМАСЫ

Шаир өлдүрүлдү... Нә јаман хәбәр...
Дост доста сөјләди, јолдаш ешитди.
Галхды гара булуд, буланды көјләр,
Торпаг дилә кәлди, даг-даш ешитди.

Јанды нечә ана ағы дилиндә,
Бир һәсрәт нә гәдәр синә дағлады.
Дүнән тоју олан тәзә кәлин дә
Ачыб гырмызыны гара бағлады.

Шаир өлдүрүлдү!.. Ағыр чинајәт...
Јенә үрәкләрдә кин ашыб-дашыр.
Һәјәтләрдә сөһбәт, евләрдә сөһбәт,
Ата да, бала да ондан данышыр.

Е'тираз сәсләри галхыр кет-кедә.
Сусдурмаг мүмкүнмү бөјүк шәһәри?..
Вурнухуб полисин нөкәрләри дә
Јығыр гулағына дејиләнләри.

Сәбуһи алышыб јанды фикирдән,
Чанында илләрин ағрысы көзди.
Саг голу јанына дүшсәјди бирдән
Бәлкә дә бу гәдәр инилдәмәзди.

Евдә тутмајыб гәрар
Давид дағына галхды.
Узаг-јахын обалар
Көзүнүн габағында
Санки, ајаға галхды.

Сордулар:—Һаны Пушкин?
Јенә бу нә фәрагдыр?
Дәрдини гоча Шәргин
Сән дә јазмасан әкәр
Сөјлә ким јазачагдыр?!..

Хәбәр алды Арарат,
Савалан дилә кәлди.
Кечәни күндүзә гат,
Јаз бу дәрди, јаз!—дејә
Асиман дилә кәлди.

Елә бил ки, сәсдәдир
Гулагы јерин, көјүн.
Күлләр дәстә-дәстәдир;
Шаһ дағындан чичәк сеч,
О гәбрә төкмәк үчүн.

Һәр тәрәфдән дост, таныш
Деди:—Бу нечә дағдыр?
Өзүн јаз, өзүн даныш,
Сән дә јазмасан әкәр
Сөјлә ким јазачагдыр?!
Гајыдыб јатмады сабаһа гәдәр,
Бә'зән јухусуз да дајаныр инсан.
Лакин дәрд бәдәни күлә дөндәрәр
Ондан данышмасан, ондан јазмасан.

Јазды, сөзләринә алов сачды кин,
Гәлбиндә Күр динди, Араз ағлады.
Сәбуһи дилилә накам шаирин
Өнүндә аг башлы Гафгаз ағлады.
Бозарды бир даһа үзү дағларын,
Гопду гәзәб јели, гәм фыртынасы.
Башынын үстүндә амансыз чарын
Чахды илдырым тәк «Шәрг поемасы».

ИКИ ШЕ'Р

Күнләр јола дүшсә дә,
Һәфтәләр өтүшсә дә,
Чох шеј галыб архада
Тамам унудулса да
Шаир унудулмады.
Һәр јердә, һәр тәрәфдә
Тез-тез анылды ады.
Будур, јенә дә һәр кәс
Сөз ачыб ондан дејир.
Вәрәг-вәрәг јајылыб,
Дүшүб дилә, додаға
Ики аловлу ше'р.
Һәр ше'рдә елә бил
Јатағына сығмајан
Чошгун бир үммән динир.
Бири Лермонтовундур,
Бири Сәбуһининдир.
Ики ше'р долашыр
Шәһәрләри, кәндләри
Ики горху билмәјән
Үсјанкар инсан кими.
Гатилләр дүнјасына,
Чаниләр јувасына,
Мејдан охујур онлар,
Бир-биринә һавадар
Ики гәһрәман кими.
Ики аловлу үрәк,
Ики аловлу ше'р,
Нечә дамарда чошуб,
Нечә синәдә динир.
Бири Лермонтовундур,
Бири Сәбуһининдир.
Лермонтов Гафгаздадыр,
Сүргүлмүш вәтәниндән.
Бир ан да әјилмәјир
Онун гартал вүгары,
Чијниндә чар пагону
Дашыјан Сәбуһинин
Хејли вар ки, изләјир
Сатгын чар часуслары.
Ики аловлу ше'р
Ики гардаш торпағын
Бир дөјүнән гәлбидир.
Заманын әлләрилә
Гәтл олунан шаирин
Ганыны тәләб едир.
Ајлар кечиб о вахтдан,
Илләр кечиб о вахтдан,
Һәрдән суал едирләр
Лермонтовла Сәбуһи,
Отуз једдинчи илдә
Тифлисдә олан заман
Көрүшә билдиләрми?..
Бир евә, бир мәчлисә
Һеч дүшә билдиләрми?...
Бир-биринин әлини
Көрәсән сыхдылармы?...
Долама чығырларла
Давидин зирвәсинә
Обашдан чыхдылармы?...
Кој отларын ичиндән
Арабир дәли Күрүн
Сејринә далдылармы?...
Бир јердә чөрәк кәсиб
Бир јердә галдылармы?..
Суал верирләр һәрдән,
Суал-сорғу нә лазым,
Әл-әлә дәјмәсә дә
Үрәкләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
Еһтираслар, дујғулар,
Диләкләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
Пушкинлә Бакыханов
Бир-биринин һалыны
Сорарда көрүшдүләр.
Петербургда, Бакыда,
Һәр јердә, һәр тәрәфдә,
Һәр јанда көрүшдүләр.
Суал-сорғу нә лазым
Фикирләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
37-чи илдә
Пушкинин гәбри үстдә
ше'рләр көрүшәндә
кәлиб көрүшдү онлар!

Тбилиси—Ленинград—Михајловск.

«Вәзири-хани-Ләнкәран» пјесинин мүәллифи М. Ф. Ахундовдур. Онун комедијалары харичи дилләрә дә тәрчүмә олунмушдур. Бир заманлар о, рус јазычыларынын да диггәтини чәлб етмишдир. Сәнәти чох, көзәл билән, исте'дадлы тәнгидчи Аполлон Григорјев ону Молјерлә муғајисә етмишдир. Мән е'тираф етмәлијәм ки, бизим пјесләримиздә раст кәлинән вә биздә тәәссүф доғуран мә'насыз күлүш, бош сөзләр бу пјесдә јохдур».

А. СЕРЕТЕЛИ.